

"ЛЕНЗЯНИ" І ПОЛЯНИ

Продовжується розгляд проблеми племені лензян ("лензанінів") згаданих візантійським імператором Константином Порфирогенетом (X ст.) в описі володінь тогочасної Київської Русі. Пропонуються аргументи на користь ототожнення "лензанінів" з літописними полянами.

Ongoing consideration of the issue "Lenzyanyn's tribe", which, in describing the ownership Kievan Rus', wrote Constantine Porphyrogenet (age 10). Proposed arguments for equating lenziyans with chronicle fascinating.

У попередньому випуску "Вісника..." розглядалася проблема існування польського племені "лендзян", що згідно побудов польських дослідників, нібито мешкало у IX–X ст. на польсько-українському порубіжжі, займаючи, зокрема, частину західних земель нинішньої України [5]. Було продемонстровано, що ці побудови, які значною мірою ґрунтуються на повідомленнях Константина Багрянородного (Порфирогенета), не можуть бути визнані незаперечними або, хоча б, скільки небудь переконливими. Якщо польське (прапольське) плем'я з назвою "лендзяни" або "лендичі" й існувало насправді, то про терени його мешкання, на жаль, не можна сказати нічого певного. Єдине джерело, що надає хоча би приблизні дані про терени лендзян (або лензян = "лензанінів") це саме трактат Багрянородного, але його дані не дають підстав шукати це плем'я біля східних кордонів Польщі, у зв'язку з чим сама ідея віднесення згаданих джерелом "лензанінів" до прапольських племен становиться під сумнів.

Було висловлено також думку про імовірність локалізації "лензанінів" в області Подніпров'я і ототожнення їх з якимось із слов'янських племенем згаданих у "Повісті минулих літ" (ПМЛ) під іншою назвою, зокрема – з мешканцями київських околиць полянами. Розглянемо детальніше цю імовірність.

Про плем'я "лензанінів" у Константина Порфирогенета мова заходить двічі. Уперше про них йдеться як про данників ("пактіотів") Русі, що сплавають видовбані стовбури – заготовки під човни-однодеревки – до Києва: "Слов'яни ж їм (русам) підлегли, а саме – кривитеїни, лензанени (Λενζανίνοι) та інші слов'яни – вирубають у своїх горах моноскіли зимою і, спорядивши їх, з настанням весни (...), відправляють у сусідні водойми. Оскільки вони (водойми) усі впадають до ріки Данапр, то і вони (кривитеїни, лензанени та інші) дістаються цієї ж ріки і відправляються до Кіови, там витягають (однодеревки) і продають русам" [4, с. 44–47].

Під "горами" тут слід розуміти, як вже йшлося, неточно перекладене візантійцями слово, позначає "верхів'я річок".

Вдруге лензяни згадані при означенні кочовищ печенізьких племен: "Решта чотири роди (печенігів) містяться по цю сторону Данапра, у напрямку більш західних і північних країв. А саме фема Гізіхопон сусідить із Булгарією, фема Нижньої Гили межує з Туркією (Угорщиною), фема Харавої сусідить із Росією (наддніпрянською Руссю), фема Явдіертим сусідить із підданими області Росії областями, а саме з ультінами, дервленинами, *лензенінами* (Λενζενίνοις) та іншими слов'янами" [4, с. 156–157].

Те, що лензаніни згадані двічі та ще й поряд з такими значними і відомими племенами як деревляни та кривичі вказує на те, що це плем'я (племінний союз?) мало бути далеко не маленьким і досить помітним, проте в давньоруському літописанні жодної згадки про плем'я з такою назвою не міститься. Не було виявлено досі співставимої назви також у східних (арабських і хазарських) і у західних джерелах про терени Русі. Не віднаходиться й такого етноніма, що з ним можна було би ототожнити Λενζανίνοι – Λενζενίνοι за допомогою допустимої кон'єктури.

При описі "полюддя", здійснюваного київськими князями, Багрянородний згадує найбільше східнослов'ян-

ських племен – деревлян, дреговичів, кривичів, сіверів [4, с. 51]. Практично усі вони, як це відомо з "Повісті минулих літ", займали терени прилегли до Дніпра [10, с. 8–10]. Відсутність лензанінів у цьому переліку наддніпрянських племен, спонукала дослідників до пошуку теренів їхнього помешкання в іншому напрямку, у зв'язку з чим висувалися припущення про імовірність ототожнення "лензанінів" з волинянами, дулібами або з волинськими *лучанами* [1, с. 78, 259; 8, с. 156; 13, с. 186; 16, с. 182–186]. Ця версія здобула широкого визнання у вітчизняній науковій літературі, її підтримував, зокрема, і Михайло Грушевський [2, с. 202–204].

Не заглиблюючись тут у розгляд деталей побудов різних авторів, можна констатувати, що версіям про волинську прив'язку Порфирогенетових "лензанінів" властивою є низка тих же самих недоліків, що і побудовам ряду польських авторів про розміщення їх на польсько-українському (польсько-руському) порубіжжі.

По-перше, сумнівно, що київські літописці могли випустити з уваги таке видатне досягнення, як підкорення вже у першій половині X ст. волинських земель, або якоїсь їх частини, адже у Багрянородного йдеться про "пактіотів" (данників) Русі. Взагалі немає певних даних про те, що до часів Святослава у підданство до русів потрапляли племена і землі, які знаходилися на значній відстані від комунікацій на шляхах "з варяг у греки" і "з варяг у хазари".

Але навіть у разі допущення імовірності підкорення частини волинських племен за часів Ігоря та Ольги дуже дивною виглядала би така форма данницької залежності, як постачання однодеревок до Києва, для племені, яке знаходилося би *найдалше* від Дніпровської магістралі серед усіх підданих русам у середині X ст. земель (при тому, що немає якихось даних про те, що мешканці басейну верхньої Прип'яті володіли особливо цінними судноробними навичками).

Найімовірніше, що в даному контексті мали бути згадані ті племена, які відігравали постійну і визначну роль в обслуговуванні річкової магістралі "з варяг у греки", а такими мали бути, насамперед, наддніпрянські жителі. Саме такими були, згадані поряд із лензанінами, кривичі, які мешкали в районі перетину основних річкових шляхів Східної Європи біля початку дніпровської ділянки шляху "з варяг у греки" [7, с. 557–560].

Взагалі, як вже відмічалось, у Константина Багрянородного серед данників русів згадано майже виключно тих слов'ян, що безпосередньо присідали до Дніпра, адже й сама тогочасна Русь – "Росія" тексту Порфирогенета – являла собою відносно невеличку округу навколо Києва, в якому замикалися річкові шляхи Верхнього Подніпров'я. Останнє дозволило деяким дослідникам припускати, що під назвою "лензаніни" криється якесь із наддніпрянських племен, відоме давньоруським літописцям під іншою назвою.

Найбільш обґрунтоване ототожнення було запропоноване у 20-х роках минулого століття російським істориком Г. Ільїнським [3, с. 315–319]. Дошукуючись вірогідної етимології форми Λενζανίνοι, він пристає до думки, що вона має відбивати слов'янське *lępd-jape і означати "мешканці *ляда*" – місцевості вільної від лісу (розчищеної під посів). Ця форма майже точно відповідає угорській

назві поляків – *Leupiel*, *Leupiel* (звук *g* закономірно замінює в угорській мові *d*, отже маємо те ж саме **lepdjepe*). Східнослов'янська назва "ляхи" сягає **lepd-chu* (на це вказує давньоруська прикметникова форма "лядський" (польський), а також литовська назва поляків *Lepkas* запозичена у східних слов'ян), що є, очевидно, вульгаризованим скороченням того ж таки **lepd-jape*.

Однак бути сплавниками одnodеревок до Києва ляхи-лендзяни (= польські племена) не могли. Г. Ільїнський звертає увагу, що з "літописних" племен Подніпров'я, у Багрянородного не згадані (крім полян) лише радимичі. І саме про радимичів в ПМЛ сказано, що вони походять від ляхів: "Радимичи бо и вятичи отъ ляховъ. Вьста бо 2 брата в ляхѣхъ Радимъ а Вятко и пришедша [и] сѣдоста Радимъ надъ Стъжоу [отъ него] прозвашася радимичи...".

Якщо вже на початку XII ст. добре зберігалася пам'ять, що радимичі походять від ляхів, то цілком можливо, що у X ст. сусіди мали їх за справжнє "лядське" ("лехитське") плем'я, узагальнена назва яких у тогочасних діалектах якраз і мала вимовлятися як, "ленд(з)яни" або "ленжани", співпадаючи з формою наведеною Багрянородним. Згідно літописних даних, радимичі вже у 885 році (за Олега) були підпорядковані Києву і обікладені даниною. Мешкали вони над Сожем, лівою притокою Верхнього Дніпра, якраз поряд із кривичами, разом з якими вони і могли сплавити одnodеревки Дніпром до Києва.

Проте, радимичі ("посожські лензяни") аж ніяк не могли межувати з печенігами – тим більше, що у Багрянородного йдеться про правобережні печенізькі племена. Тому Г. Ільїнський припускає, що Багрянородний згадав два різних відгалуження лензян – по-перше, лензяни-радимичі, що переселилися на Сож, по-друге, якась частина власне ляхських племен, що мешкали десь над Сяном і Верхньою Віслою або ж у верхів'ях Дністра, де їх могли сягати у своїх набігах печеніги. Г. Ільїнський вважає, що з двох наведених Багрянородним форм, перша – *Λευζανήνιοι* відбиває особливості східнослов'янської вимови і може бути транскрибована як "ленжане" (> "ляжане"), друга – *Λευζένιοι* ("лен(д)зени") – відповідає специфічно польській фонетиці [3, с. 317].

Версія Г. Ільїнського не враховує, однак, тієї обставини, що і в другому випадку йдеться про терени залежні від Русі: "...*фема явдѣртим сусѣдить із підданими Рѣсії областями – з ультінами, дервленінами, лензенінами...*", тоді як немає ніяких інших даних про те, що Русь середини X століття підкорювала собі якісь ляхські племена. Якби факт підданства ляхів-лендзян Русі справді мав місце, було би важко пояснити, чому давньоруські літописці жодним натяком не згадують про це, говорячи про польсько-руські конфлікти на прикордонні.

Сумнівною є також імовірність сусідства печенізького племені явдѣртим, про сусідство якого з лензянами говорить Константин Багрянородний, з теренами Надвіслення – Надсяння [5, с. 5–6].

Що ж стосується радимичів та їхнього імовірного зв'язку з ляхами або лензянами, то сучасні дослідження – археологічні, діалектичні, топонімічні – не дають очевидних підтверджень тому, що радимичі разом із вятичами могли бути переселенцями з області розселення польських ("прапольських") племен [11, с. 156–157]. Лишається тільки здогадуватись звідки узялася легенда про їхнє походження "від ляхів". Немає також даних про те, що мешканці верхів'їв Дніпра і Десни називалися коли небуть *лензянами*, *ляжанами*, *лучанами* чи якоюсь подібною словоформою. Отже, гіпотеза Г. Ільїнського, так само як версія тотожності "лензанів" волинським лучанам або польським ляхам-лендзянам, не знаходить достатньо надійного підкріплення відомими фактами.

У 30-тих роках минулого століття відомим польським істориком Казімежом Тименецьким було висловлене ще

одне припущення щодо "лензанів" – на думку науковця, сукупність даних може вказувати, про тотожність цієї загадкової назви з тексту знаменитого трактата до *наддніпрянських полян*. [14, с. 164]. Проте, у своїх пізніших працях К.Тименецький сам відмовився від свого припущення [15, с. 234–244], його здогадка не отримала розвитку і була практично забутою. Але означене припущення може виявитися далеко не безперспективним.

Дійсно: київські поляни, як і інші слов'янські племена Подніпров'я, були підвладні русам; будучи учасниками походів Олега й Ігоря, вони повинні були брати активну участь у підготовці до цих походів, зокрема – виготовляти ті самі "кораблі", що незліченна кількість їх, згідно ПМЛ, вийшла 944 року проти Візантії [10, с. 23]; нарешті, поляни, що населяли околиці Києва, могли межувати на півдні з печенігами – і якщо кочів'я явдѣртим сягали теренів деревлян, є цілком імовірним, що своїм "правим флангом", вони могли виходити і до полянської землі.

Як відомо, в описі другого походу Ігоря на Візантію (944 рік) поляни згадуються востаннє: "Ігоръ же совкупив вон многи: варяги, русь и поляны, словѣны, и кривичи, и тѣверцы и печенѣги наа...". Звідси видно, що на середину X ст. русь усе ще протиставляється полянам і немає якихось підстав вважати, що останні мали раптово зникнути з історичної арени відразу після 944 року (праця Багрянородного датується приблизно 950 роком), стрімко розчинившись серед того етнічного конгломерату, який окреслювався поняттям "русь".

Якщо ж у 40-х роках поляни існували як окреме етноплеменне утворення, здається маловірогідним, що їх зовсім не помітив Константин Багрянородний, який назвав *практично усі* головні "літописні" племена Подніпров'я і практично усі відомі з літописів на середину X ст. населені пункти на Дніпрі [4, с. 45]. Отже, мало не *єдине* не назване Багрянородним плем'я з числа відомих за літописом у Подніпров'ї (крім радимичів, найбільш відлюдних та ізольованих) має, очевидно, відповідати *єдиній* назві, для якої не знаходиться точного збігу в ПМЛ.

Звернемо увагу, що з числа слов'янських учасників походу 944 року тиверці вочевидь не були підлеглими Русі: про їхнє підкорення не згадує жоден літопис, не знає їх серед підданих "росам" племен і Багрянородний. Отже, треба думати, Ігор "наа" – найняв тиверців (як і печенігів) і вони не входили до кола прямих підданих київського князя і основних ("власне руських") учасників походу.

У поході Ігоря беруть участь також *словіни* (або словени новгородські), назва яких могла бути сприйнятою Багрянородним як загальна назва слов'ян. Тому видається цілком імовірним, що перелік сплавників моноксилів в трактаті візантійського імператора: "лензаніни, кривитеїни та *інші слов'яни* (λοιπαῖ Σκλαβηνία)" слід читати як "лензяни, кривичі та словени (новгородські)".

Таким чином, група "слов'яно-руських" племен-учасників походу – поляни, кривичи, словени, – що, згідно літописного тексту, 944 року вийшла у Чорне море на "незчисленних кораблях", буде практично збігатися з відміченою в тексті Порфирогенета групою "поставників моноксилів" – лензяни, кривичи, слов'яни, за *умови тотожності полян лензянам*.

Виглядає імовірним, що візантійський імператор, отримавши десь у 40-х роках X ст., *цілком компетентну* інформацію про функціонування дніпровської магистрالی з вуст самих же русів [4, с. 47–51, 319–329] назвав *основних* (на той час) учасників підготовки щорічної дніпровсько-чорноморської навігації, а відтак, немає нічого дивного, що його список "сплавників моноксилів"

фактично співпав зі списком слов'янських учасників походу 944 року.

Порівнявши розповідь Багрянородного із даними літопису і уявленнями сучасної науки про терени розселення племені полян не знаходимо ніяких суперечностей. Багрянородний говорить, що "пактіоти" русів вирубують моноксили "у горах" (= верхів'ях річок) і спускають їх у водойми, які сполучаються з Дніпром. Маємо повне право припускати, що однодеревки вирубувалися (у тому числі) десь в районах верхніх течій Тетерева, Здвиження, Ірпіня – цими річками можна дістатися Дніпра вище Києва і ці річки знаходяться в межах території, яка (бодай теоретично) могла належати полянам. Десь тут, неподалік витоків згаданих річок мало проходити і порубіжжя з печенігами-явдіертим, що кочувало між племенами *гила* у Прикарпатті і *харавої* на Правобережжі Дніпра [4, с. 155–157; 5, с. 5–6] – тобто приблизно в області басейну Південного Буга.

Літописи, на жаль, не дають вказань на загальний обсяг і межі полянської землі, зазначаючи лишень, що поляни мешкали навколо Києва, тобто там, де у Багрянородного маємо "Росію". Однак немає нічого невірогідного в тому, що *Росія* Багрянородного – з Києвом, Вишгородом, Вітичевим тощо – не перекрила ще на той час повністю старої території полян, і якісь частини її продовжували зберігати колишні відносини і традиційне племінне право (внаслідок чого поляни і протиставляються русі). З іншого боку, протиставлення русів полянам зовсім не означає, звичайно, що вони не були мешканцями фактично одних і тих самих теренів і навіть одних і тих самих поселень.

Відтак, легко може бути поясненим і те, чому "лензанинів" (= полян) немає у переліку племен, до яких "роси" щорічно відправлялися у полюддя. Оскільки земля полян безпосередньо прилягала і, значною мірою, пересікалася з територією Наддніпрянської "Росії", поляни не входили до системи збирання данини князівською дружиною з віддлених володінь, а виконували даниницькі повинності щодо Києва безпосередньо – говорячи словами літописця – "везли повоз". Цілком імовірно, що однією з основних повинностей полян якраз і була підготовка суден для щорічної – торгівельної і військової – навігації русів на річках і морях, що набула у той час значного розмаху [7; 9].

Отже, сукупність даних про "лензанинів" якнайкраще відповідає наддніпрянським полянам, ніскільки не вступаючи у суперечність з даними про терени їхнього про-

живання і співвідношення із власне "руссю" – військово-політичним об'єднанням, ядро якого утворювали вихідці зі Скандинавії (літописні "варяги-русь").

Використання двох різних етнонімів для назви однієї й тієї ж групи населення ("племені") не є чимось невірогідним з огляду на добре засвідчену джерелами подвійність етнонімів у західних слов'ян: *велети* – *лутичи*, *стодеряни* – *гаволяни*, *далеминці* – *гломачі*, *лужичани* – *сорби*, *хорутани* – *словинці*, *чехи* – *богемці* тощо [8, с. 111–120]. Варто згадати у цьому контексті і польських полян, які сами себе називали, очевидно, саме так, але східним сусідам були відомі як *ляхи*, *Lengien*, *Lenkas* тощо.

В науковій літературі неодноразово відмічалася та досить дивна обставина, що поляни, яким так багато хвалебних слів присвячує автор "Повісті минулих літ", не згадуються у жодному іноземному джерелі (незалежному від інформації ПМЛ). У зв'язку з цим навіть пропонували визнати полян за штучну конструкцію Нестора-літописця [зокрема, 13, с. 144]. Але, як бачимо, полян слід усе ж вважати реальністю. Дані Константина Багрянородного не лише підтверджують історичність полян, а й дозволяють уточнити обсяг їхньої території у X ст. (наприклад, М. Грушевський вважав, що територія полян становила вузьку смужку на правому березі Дніпра [2, с. 189–190]) а також характер відносин з верхівкою тогочасного державного об'єднання з центром у Києві.

1. Барсов Н. Очерки русской исторической географии. – Варшава, 1885.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – К., 1991.
3. Ильинский Г. Кто были *Львѣдѣи*о Константина Багрянородного? // *Slavia*. – Т. IV. – 1925 – 1926. – С. 315–319.
4. Константин Багрянородный. Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии. Под ред. Г.Г.Литаврина, А.П.Новосельцева – М., 1991.
5. Конча С. LENZANINO! Константин Багрянородного у контексті проблеми ляхів-лендзян // Вісник Київського університету. Серія: українознавство. – Вип. 11. – 2007. – С. 4–7.
6. Королук В.Д. Западные славяне и Киевская Русь. – М., 1964.
7. Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси. – СПб., 2005.
8. Нидерле Л. Славянские древности. – М., 1956.
9. Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. / Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 365–419.
10. Повесть временных лет. Под ред. Д.С.Лихачева. 2-е изд. – Л. 1999.
11. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – М., 1982.
12. Середонин С.М. Русская историческая география. – Петроград, 1916.
13. Хабургаев Г.А. Этнонимия "Повести временных лет". – М., 1979.
14. Tytleniecki K. *Łędzicze* (Lechici), *chyl* Wielkopolska w wieku IX // *Przegląd Wielkopolski*. – № 6. – 1946.
15. Tytleniecki K. *Sprawa Łędzian* // *Slavia Antiqua*. – Т. XI. – 1964. – С. 195–244.
16. Wasilewski T. *Dulebowie – Łędzianie* – Chorwaci. *Z zagadnień osadnictwa plemennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem, i Wisłą w X wieku* // *Przegląd Historyczny*. – Т. LXVII. – 1976. – Zesz. 2. – С. 181–193.

Надійшла до редколегії 16.08.07

О. Вовк, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМВІДНОСИН ТА ВЗАЄМОВПЛИВІВ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА І МІСТА (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Стаття присвячена проблемі взаємовідносин та взаємовпливів українського села і міста у 20-х роках ХХ століття. Автором висвітлені суперечності співіснування міст і сіл України, дискримінаційну політику влади щодо селянства.

Article is devoted to a problem of mutual relations and interference of the Ukrainian village and city in 20th years XX of a century. The author shines contradictions of coexistence of cities and villages of Ukraine, a discrimination of authority in relation to peasantry.

У 1920–1930-х роках в українському суспільстві сталася глибока економічна та соціально-політична зміна. Цей процес пов'язаний з рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. До перших ми можемо віднести загальні трансформаційно-цивілізаційні впливи суспільного розвитку. Серед суб'єктивних причин: примусова і насильницька зміна способу життя, соціального ладу, суспільних і моральних цінностей в українському селі після приходу до влади більшовиків. Процес соціокультурних змін в українському селі відбувався за тісного співвідношення з містом, проте не завжди взаємовідносини і вплив села і міста одне на одного мали позитив-

ний характер. Враховуючи, що соціальний, національний склад села і міста, особливо, якщо йшлося про велике місто, мав досить відмінний характер, то неважко передбачити, що відносини між ними могли викликати якщо не суперечності, то, принаймні, нерозуміння одного. Крім того, беручи до уваги той факт, що розвиток міста і села відбувалися в жорстких політичних і, навіть, воєнних умовах, це та ряд інших факторів викликало масу негативних стереотипів у відносинах між ними. Упереджене ставлення між міським і сільським населенням підживлювалося радянською владою, яка, по-суті, надавала пріоритет у розвитку саме міст. Осо-